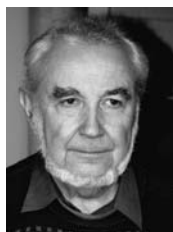

Powołanie Międzynarodowej Unii Badań Czwartorzędu (INQUA) jako osiągnięcie polskich geologów

Stefan Witold Alexandrowicz¹

Międzynarodowa Unia Badań Czwartorzędu — INQUA, jedna z najbardziej aktywnych organizacji międzynarodowych działających w zakresie nauk o Ziemi, powstała 80 lat temu dzięki inicjatywie i działaniom polskich geologów. Wniosek o jej powołanie zgłosił prof. Mieczysław Limanowski w imieniu Polskiego Towarzystwa Geologicznego, w trakcie obrad

międzynarodowego zjazdu zorganizowanego w Kopenhadze z okazji czterdziestolecia Duńskiego Instytutu Geologicznego. Ten ważny, ale mało znany fakt w pełni zasługuje na przypomnienie i upublicznienie. Okoliczności, które do tego doprowadziły, zainteresowały autora w czasie jego studiów nad kolejnymi etapami badań stanowiska paleontologicznego w Staruni oraz nad historią geologicznego poznania Galicji (Alexandrowicz, 2004, 2009). W ostatnich latach wyniki studiów nad utworzeniem INQUA były prezentowane parokrotnie: podczas sesji naukowej zorganizowanej przez Komisję Paleogeografii Czwartorzędu Polskiej Akademii Umiejętności (15.04.2005 r.), na posiedzeniu naukowym Komisji Historii Nauki PAU (14.12.2005 r.), w trakcie obrad II Międzynarodowej Konferencji Europejskiego Stowarzyszenia Historii Nauki (Kraków, 8.09.2006 r.) oraz na zebraniu Komitetu Badań Czwartorzędu PAN (Warszawa, 22.11.2007 r.).

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości powstały warunki sprzyjające rozwojowi instytucji naukowych o zasięgu ogólnokrajowym, a zarazem stwarzające możliwości ich działania w skali międzynarodowej. W roku 1919 w Warszawie został powołany Państwowy Instytut Geologiczny, a rok później Polska Akademia Umiejętności, na wniosek swojej Komisji Archeologicznej, zgłosiła nie zrealizowaną niestety propozycję utworzenia placówki naukowo-muzealnej do badań czwartorzędu. W następnym roku w Krakowie powstało Polskie Towarzystwo Geologiczne, które w krótkim czasie efektywnie przyczyniło się do integracji ośrodków naukowych, a zarazem dużo uwagi poświęcało badaniom czwartorzędu. W ramach jego działalności, w kwietniu 1923 r. odbył się w Warszawie *zjazd badaczy dyluwium*, z referatami wygłoszonymi przez H. Arctowskiego, M. Limanowskiego, J. Lewińskiego, S. Lencewicza i W. Szafera (Alexandrowicz, 2004).

Pierwszym spektakularnym przejawem współpracy międzynarodowej był udział polskich badaczy w XIII Międzynarodowym Kongresie Geologicznym, który odbył się w dniach 10–19.08.1922 r. w Brukseli. Delegacja polska, działająca pod przewodnictwem prof. Arctowskiego, zorganizowała posiedzenie z udziałem przedstawicieli Czechosłowacji, Rumunii oraz Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (od roku 1929 — Jugosławia). Uczestnicy

tego spotkania podjęli decyzję o utworzeniu Zrzeszenia Geologów Karpaccich, a delegatami zrzeszenia zostali profesorowie: J. Nowak, R. Kettner, G. Munteanu-Murgoci i V. Petkovič (Gaweł, 1963). Pierwszy zjazd tej Karpacciej Asocjacji Geologicznej, który zapoczątkował jej wieloletnią i owocną działalność, odbył się we wrześniu 1925 r. w Polsce.

Idea integracji badań geologicznych w Karpatach nasuwała M. Limanowskiemu, uczestnikowi kongresu w Brukseli, zamysł zorganizowania podobnego współdziałania w zakresie badań czwartorzędu północnej Europy, prowadzonych dotąd oddzielnie w kilku krajach. Dyskusja podjęta wówczas przez niego z jednym z delegatów niemieckich zaowocowała kilka lat później zgłoszeniem konkretnego projektu w tej sprawie. W tym samym okresie działania zmierzające do integracji badań czwartorzędu zostały podjęte w Niemczech, gdzie w 1924 r. powstało stowarzyszenie o nazwie Gesellschaft für Geschiebefeunde, grupujące badaczy zainteresowanych gładzami narzutowymi, dysponujące własnym wydawnictwem — *Zeitschrift für Geschiebekunde*. Jeszcze większe znaczenie miała inicjatywa utworzenia w Związku Radzieckim Instytutu Badań Osadów Czwartorzędowych, która po pewnej modyfikacji zaowocowała decyzją Zgromadzenia Ogólnego Akademii Nauk ZSRR o powołaniu 15.01.1927 r. Komisji po Izučeniju Četvertičnogo Perioda. Dwa lata później zapoczątkowana została edycja wydawnictwa — *Bulleten Komissii po Izučeniju Četvertičnogo Perioda*, które ukazuje się do dziś (Jakovlev, 1929; Ivanova, 1980).

Inicjatywę powołania zrzeszenia badaczy zajmujących się problematyką dyluwium północnej Europy zapoczątkował list, który dr P. Krusch — dyrektor niemieckiego instytutu geologicznego w Berlinie — przesłał 7.02.1928 r. do prof. M. Limanowskiego (kopia tego listu znajduje się w Muzeum Ziemi PAN w Warszawie). Powołując się na wspomniany już uprzednio kontakt wileńskiego profesora z dr. W. Wunstorffem, sugerował on możliwość podjęcia odpowiednich kroków w czasie kongresu w Kopenhadze, zaplanowanego na czerwiec tego roku. Reakcja prof. M. Limanowskiego była bardzo szybka, bowiem już dwa tygodnie później, na jego wniosek, odbyła się w Krakowie konferencja zwołana przez Zarząd Polskiego Towarzystwa Geologicznego. Przyjęto na niej uchwałę, która zapoczątkowała przygotowanie formalnego wniosku o utworzenie Asocjacji Glacjologicznej Krajów Północnej i Środkowej Europy, przekazując jego opracowanie Oddziałowi Warszawskiemu. W wyniku wymiany korespondencji, prowadzonej przez prezesa i sekretarza Zarządu Głównego PTG (prof. J. Nowak i prof. F. Bieda) oraz przez prof. M. Limanowskiego, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pismem z dnia 27.04.1928 r. przyjęło tę uchwałę do wiadomości i przyznało zasiłek finansowy w wysokości 12 000 zł, na pokrycie kosztów uczestnictwa sześciu delegatów wybranych na konferencję w Danii. Skład delegacji został w drugiej połowie maja zatwierdzony przez Zarząd PTG, a 5.06.1928 r. prezes Towarzystwa

¹Polska Akademia Umiejętności, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków; sz.alex@vp.pl

— prof. Jan Nowak, przesłał organizatorom konferencji odpowiednie zgłoszenie (Arch. PAN-PAU, PTG K I-11):

DO SŁUŻBY GEOLOGICZNEJ DANII

Panowie, mamy zaszczyt zakomunikować, że Polskie Towarzystwo Geologiczne delegowało na Kongres 40-lecia swoich członków: P.P. Lencewicza, Lewińskiego, Limanowskiego, Nowaka, Pawłowskiego i Samsonowicza. Towarzystwo będzie reprezentowane przez swojego przewodniczącego Prof. dr. Jana Nowaka. Zechciejcie Panowie i drodzy uczestnicy konferencji przyjąć nasze wyrazy głębokiego poważania.

Przewodniczący Polskiego Towarzystwa Geologicznego

W skład delegacji Polskiego Towarzystwa Geologicznego weszli ostatecznie profesorowie: J. Nowak, J. Lewiński, M. Limanowski, B. Rydzewski, S. Pawłowski i S. Lencewicz, a uzupełnili ją prof. J. Morozewicz i dr J. Samsonowicz, zgłoszeni i finansowani przez Państwowy Instytut Geologiczny (Alexandrowicz, 2007). Projekt regulaminu nowej asocjacji opracował i napisał w języku francuskim prof. J. Lewiński, w porozumieniu z prof. M. Limanowskim i prof. J. Nowakiem (Maślankiewicz, 1971).

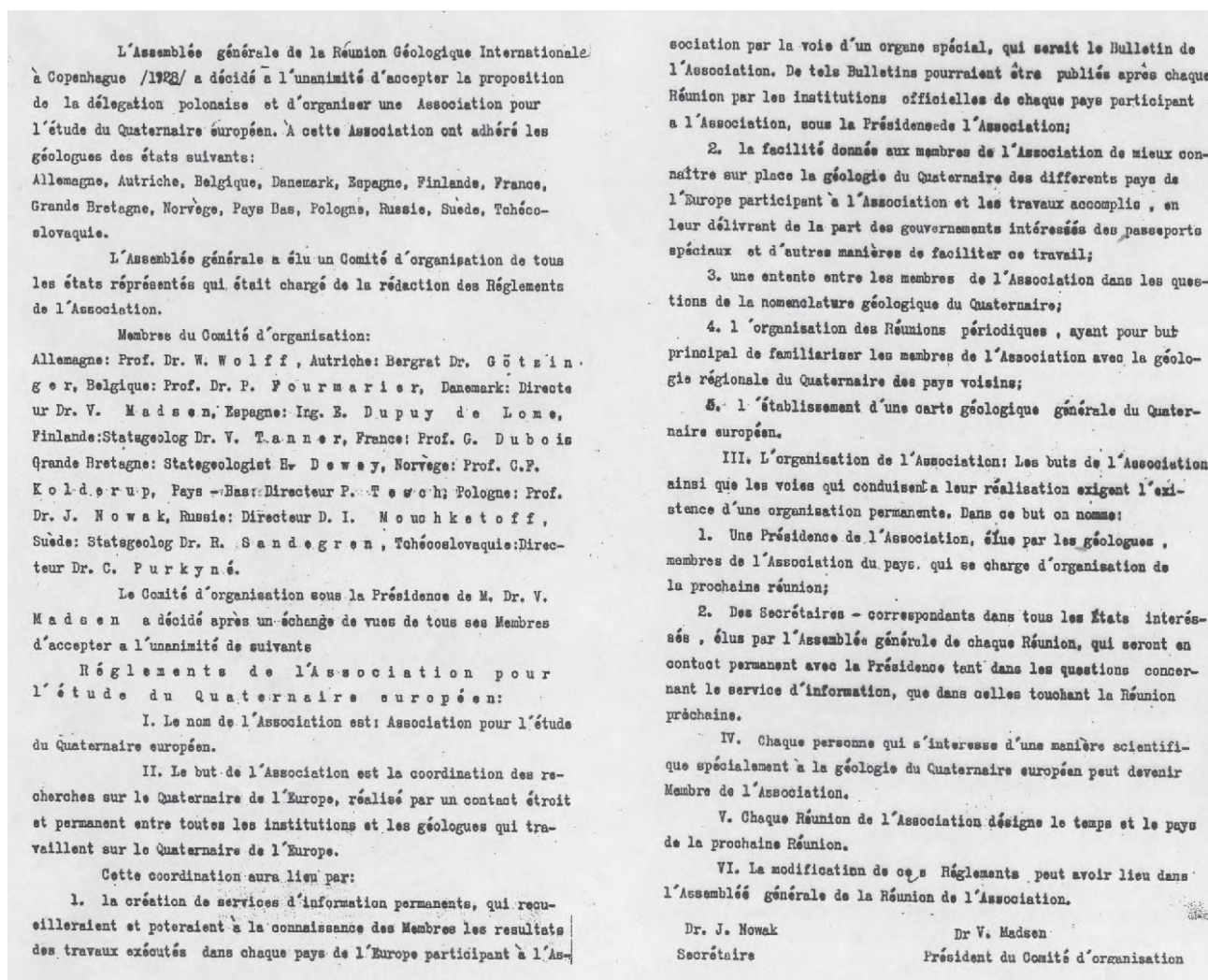
Międzynarodowy zjazd geologiczny zorganizowany z okazji czterdziestolecia Duńskiego Instytutu Geologicznego odbył się w Kopenhadze w dniach 25–29.06.1928 r., z udziałem 102 uczestników z 17 krajów, a obrady były uzupełnione wycieczkami przed- i pozjazdowymi. Już w pierwszym dniu konferencji jej przewodniczący, a zarazem dyrektor instytutu w Kopenhadze — prof. V. Madsen, po powitaniu zebranych przedstawił sugestie prof. J. Nowaka,

dotyczącą rozpatrzenia polskiej propozycji utworzenia międzynarodowej Asocjacji Badań Czwartorzędu Północnej Europy, która od razu zyskała pełną akceptację (Neustadt, 1969). Podczas tego pierwszego posiedzenia szczegółowo udokumentowany wniosek w tej sprawie zaprezentował i omówił prof. M. Limanowski. Wskazał on, że w dotychczas prowadzonych badaniach współdziałanie geologów z różnych krajów jest wysoce niezadawalające, a powołanie asocjacji podobnej do tej, która kilka lat wcześniej została utworzona przez kraje karpackie, mogłoby stworzyć warunki znacznie ułatwiające współpracę, kontakty, wymianę publikacji i właściwy postęp prac poznawczych. Mimo wątpliwości zgłoszonych przez delegację szwedzką, propozycja spotkała się z aprobatą przewodniczącego zebrania oraz z pełnym poparciem delegatów kilku krajów, m.in. Związku Radzieckiego, Austrii i Niemiec. Wybrano komitet organizacyjny, liczący 14 osób, z przewodniczącym — prof. V. Madsenem i sekretarzem — prof. J. Nowakiem (Neustadt, 1969).

Następnego dnia (26.06.1928 r.) wniosek zgłoszony przez prof. M. Limanowskiego został formalnie zatwierdzony przez uczestników posiedzenia plenarnego, którzy jednogłośnie podjęli uchwałę o utworzeniu asocjacji pod nazwą L'Association pour l'étude du Quaternaire européen (ryc. 1). Przystąpiło do niej 14 krajów: Austria, Belgia, Czechosłowacja, Dania, Finlandia, Francja, Hiszpania, Holandia, Niemcy, Norwegia, Polska, Rosja, Szwecja i Wielka Brytania, a akt powołania podpisali także przedstawiciele Węgier i Włoch. Na przewodniczącego biura asocjacji został wybrany prof. D.I. Mušketov, a na członka — prof. J. Nowak. Ważnym punktem obrad było ponadto przyjęcie statutu asocjacji, którego tekst przygotowany przez prof. J. Lewińskiego, a przedstawiony przez komitet orga-

Ryc. 1. Posiedzenie plenarne międzynarodowego zjazdu geologicznego w Kopenhadze (26.06.1928 r.) konstituujące L'Association pour l'étude du Quaternaire européen (Neustadt, 1969, fig. 3). Na reprodukcji fotografii można rozpoznać kilku uczestników zebrania: w pierwszym rzędzie, drugi od lewej — C. Purkyně (Czechosłowacja), czwarty — J. Morozewicz, a następnymi: V. Madsen (Dania), J.S. Flett (Anglia) i A. Fersman (ZSRR). W drugim rzędzie, drugi od lewej — P. Fourmarier (Belgia), siódmy — M. Limanowski (nad głową J. Morozewicza), a następnymi W. Wolff (Niemcy). W trzecim rzędzie po prawej stronie trudno rozpoznawalni delegaci polscy (S. Pawłowski, J. Nowak, B. Rydzewski i J. Samsonowicz)

Ryc. 2. Pierwszy statut Asocjacji dla Badań Czwartorzędu Europy, zatwierdzony i przyjęty 26.06.1928 r. na Międzynarodowym Zjeździe Geologicznym w Kopenhadze (Archiwum PAN i PAU, PAU K I-11)

nizacyjny, został zaakceptowany po krótkiej dyskusji. Dokument ten obejmuje 6 paragrafów, w których zapisane są: nazwa asocjacji, jej główne cele, schemat organizacyjny, zasady wybierania zarządu, obowiązki członków, sposób organizowania zjazdów oraz warunki modyfikacji postanowień (ryc. 2). Nowa organizacja została następnie zgłoszona do zarejestrowania w Międzynarodowym Instytucie Kooperacji Intelktualnej w Paryżu (Neustadt, 1969; Alexandrowicz, 2007).

Sukces delegacji polskiej, która w czasie zjazdu w Kopenhadze doprowadziła do powstania międzynarodowej asocjacji, został entuzjastycznie przyjęty przez uczestników VIII Zjazdu Naukowego PTG, który odbył się we wrześniu 1928 r. we Lwowie. Wybrano wówczas komisję złożoną z przedstawicieli pięciu uniwersytetów (profesorowie: L. Kozłowski, S. Lencewicz, J. Limanowski, S. Pawłowski i W. Szafer), która miała koordynować w Polsce działania nowo powołanej organizacji naukowej. Warunkiem jej funkcjonowania było jednak potwierdzenie przez Międzynarodowy Kongres Geologiczny i afiliacja do jego struktur. Podczas konferencji poświęconej rozwojowi prac nad dyluwium, zorganizowanej 9.03.1929 r. w Departamencie Nauki i Szkół Wyższych w Warszawie, po wystąpieniach profesorów M. Limanowskiego i J. Lewińskiego omówiono potrzebę dalszej aktywności w tej sprawie.

Kolejny, XV Międzynarodowy Kongres Geologiczny odbył się w dniach 27.07–7.08.1929 r. w Pretorii, a uczestniczyła w nim delegacja Polski złożona z czterech profesorów (W. Goetel, J. Lewiński, J. Loth i J. Morozewicz). Profesor J. Lewiński, jako przedstawiciel PTG, zgłosił i uzasadnił wniosek o nadanie organizacji zawiązanej przed rokiem w Kopenhadze oficjalnej rangi asocjacji, a więc takiej samej, jaką siedem lat wcześniej uzyskała Karpacka Asocjacja Geologiczna. Mimo alternatywnej propozycji przedstawionej przez delegację niemiecką, zmierzającej do uznania jej za jedną z komisji, polski wniosek uzyskał pełną akceptację, oznaczającą formalne zatwierdzenie przez kongres Asocjacji Dyluwialnej Północno-Europejskiej (Alexandrowicz, 2007).

Zgodnie z ustaleniami podjętymi jeszcze w czasie obrad w Kopenhadze, drugi zjazd asocjacji miał się odbyć w 1931 r. w Wielkiej Brytanii, jednak wskutek wycofania tej możliwości przez delegację angielską, przyjęto propozycję prof. D.I. Mušketova, deklarującą zorganizowanie zjazdu dyluwialnego w Związku Radzieckim. Odbył się on we wrześniu 1932 r. w Leningradzie, Moskwie i Kijowie. Uczestniczyła w nim czteroosobowa delegacja polska — profesorowie: J. Morozewicz, W. Antoniewicz, S. Lencewicz i F. Hirsberg. W trakcie obrad zaakceptowano propozycję prof. G. Götzingera, postulującą dokooptowanie do

asocjacji trzech państw pozaeuropejskich: Stanów Zjednoczonych, Kanady i Japonii, w wyniku czego przekształciła się ona z europejskiej w światową i przybrała nazwę Weltassotiation für das Studium des Quartärs (Lencewicz, 1932). Dodatkowo na wniosek zgłoszony przez prof. P. Woldstedta postanowiono powoływać w krajach członkowskich sekcje asocjacji, co doprowadziło z czasem do ustanowienia komitetów narodowych. Na zakończenie kongresu w imieniu delegatów zagranicznych prof. J. Morozewicz złożył organizatorom podziękowanie za umożliwienie odbycia konferencji i wycieczek, a ponadto wygłosił okolicznościowe przemówienie na spotkaniu z okazji jubileuszu Rosyjskiego Komitetu Geologicznego, którego był członkiem w latach 1897–1904, jeszcze gdy był to Petersburski Komitet Geologiczny.

Trzeci zjazd asocjacji odbył się w dniach 1–23.09.1936 r. w Wiedniu. Wzięło w nim udział prawie 200 uczestników, w tym 92 delegatów z 23 krajów. Komitet organizacyjny pracował pod kierunkiem profesorów O. Ampferera i G. Götzingera, a honorowym przewodniczącym był sławny niemiecki geomorfolog — prof. Albrecht Penk. W trakcie przygotowań tego spotkania ostatecznie ukształtowała się nazwa organizacji (tab. 1). Komitet organizacyjny zjazdu używał jeszcze terminu angielskiego, zaproponowanego przez H. Gamsa — International Association for Quaternary

W Polsce działania zmierzające do odnowienia i aktywizacji badań najmłodszego okresu geologicznego zostały podjęte przez Polską Akademię Umiejętności już pół roku po zakończeniu wojny, a głównym ich animatorem był prof. W. Szafer, dyrektor Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU. Na jego wniosek w dniach 1–3.03.1946 r. odbył się w Krakowie dobrze przygotowany zjazd, a przebieg obrad, teksty wygłoszonych wystąpień i treść dyskusji zostały zamieszczone w numerze 21 wydawnictwa *Starunia*. Jeden z punktów przyjętej wówczas rezolucji zawierał apel do dyrekcji Państwowego Instytutu Geologicznego z wnioskiem o utworzenie w Polsce sekcji INQUA i zapewnienie jej należytego udziału w pracach tej międzynarodowej instytucji. Względy polityczne przeszkodziły próbie urzędzenia w 1949 r. czwartego kongresu INQUA w Budapeszcie, tak że odbył się on dopiero w 1953 r. w Rzymie i w Pizie. Ograniczenia nałożone przez władze komunistyczne spowodowały, że Polacy nie mieli możliwości wzięcia w nim udziału, a jedynym polskim akcentem było przekazanie uczestnikom kongresu pracy W. Szafera o stratygrafii plejstocenu, opublikowanej zaledwie miesiąc przed rozpoczęciem obrad (Neustadt, 1969).

Pierwszą okazją zaprezentowania na arenie międzynarodowej postępu badań nad czwartorzędem, prowadzonych w Polsce po wojnie przez 12 lat, w warunkach bardzo

Tab. 1. Zmiany nazwy Międzynarodowej Unii Badań Czwartorzędu — INQUA

Rok	Nazwa asocjacji
1928	Asocjacja Glacjologiczna [Pol. Tow. Geol.]
1928	Unia dla badań dyluwium północno-europejskiego [PTG — MWRiOP]
1928	Asocjacja Dyluwialna (Asocjacja Dyluwialna) [PTG]
1928	L'Association pour l'etude du Quaternaire européen [I zjazd, Kopenhaga]
1928	Asocjacja dla badań czwartorzędu w Europie [Zjazd PTG]
1929	Asocjacja dla badań Dyluwium [Lewiński: Kongres Geologiczny, Pretoria]
1929	Asocjacja Dyluwialna Północno-Europejska [Morozewicz: Kongr. Geol., Pretoria]
1932	Asocjacja dla badań czwartorzędu Europy [II Kongres, Leningrad]
1932	Weltassotiation für das Studium des Quartärs [II Kongres, Leningrad]
1933	Association Mondiale pour l'etude du Quaternaire [Kongres Geol., Waszyngton]
1934	International Association for Quaternary Research — INQUA [publ. Gams i in.]
1935	Internationale Quartär-Vereinigung [Komitet Organizacyjny III Kongr., Wiedeń]
1936	International Union for Quaternary Research — INQUA [III Kongres, Wiedeń]

Research (INQUA) lub terminu niemieckiego — Internationale Quartär-Vereinigung, natomiast w czasie obrad, zgodnie z sugestią G. Götzingera (1935), została przyjęta nazwa International Union for Quaternary Research — INQUA, już później nie zmieniana. W skład dziewięciosobowej delegacji polskiej, obok profesorów S. Lencewicza i S. Pawłowskiego, wchodzili młodszy pracownicy w stopniu doktora. Byli wśród nich badacze czwartorzędu, którzy szczególną aktywność przejawili po II wojnie światowej (M. Klimaszewski, R. Galon, B. Halicki i S. Pawłowski). Obok zagadnień merytorycznych rozważane były propozycje dotyczące organizacji następnego kongresu. Według wstępnych propozycji miał się on odbyć w 1939 r. w Anglii, rok później w Szwecji albo w kolejnych latach — we Włoszech, jednak wybuch II wojny światowej zniweczył te plany (Grahmann i in., 1937; Neustadt, 1969).

ograniczonych kontaktów międzynarodowych, był V Kongres INQUA, który obradował we wrześniu 1957 r. w Madrycie i Barcelonie. Bardzo aktywna, ośmioosobowa delegacja polska zwróciła na siebie powszechną uwagę. Najbardziej spektakularnym akcentem jej działań było oficjalne zaproszenie do odbycia w naszym kraju następnego, szóstego kongresu. Podobną propozycję przedstawił w imieniu delegacji niemieckiej (RFN) prof. P. Woldstedt, jednak w tajnym głosowaniu wniosek polski uzyskał więcej głosów popierających, co przesądziło ostatecznie o powodzeniu tej inicjatywy (Galon, 1958; Neustadt, 1969).

Przygotowania do zorganizowania VI Kongresu INQUA w Polsce trwały cztery lata (1957–1961) i były prowadzone przez komitet organizacyjny kierowany przez prof. W. Szafer (przewodniczący) w ścisłej współpracy z prof. R. Galonem (sekretarz). Obrady, poprzedzone wycieczkami przed-

zjazdowymi, odbyły się w Warszawie (2–7.09.1961 r.), a zamykała je wycieczka pokongresowa *Od Bałtyku po Tatry*. W całym przedsięwzięciu wzięło udział 300 uczestników z zagranicy i podobna liczba Polaków, a opublikowane teksty referatów i przewodniki wycieczek zajęły około 3 tysiące stron druku (Galon, 1962; Żyłka, 1962; Alexandrowicz, 2004, 2007). Akcentem godnym przypomnienia było zwrócenie uwagi na problematykę okresu postglacjalnego, a termin *holocen* został wprowadzony do literatury właśnie w czasie obrad w Warszawie.

W skali międzynarodowej warszawski kongres INQUA spotkał się z wielkim zainteresowaniem i został bardzo wysoko oceniony. W Polsce zaowocował on znaczącym wzrostem zainteresowania problematyką badań czwartorzędu. Przejawiało się to m.in. utworzeniem specjalnej serii wydawniczej — *Folia Quaternaria*, jako kontynuacji dawnego wydawnictwa *Starunia*, a także powołaniem Komitetu Badań Czwartorzędu Polskiej Akademii Nauk (Alexandrowicz, 2004). Pod tym względem kongres ten był niejako zwieńczeniem polskich starań o utworzenie 33 lata wcześniej europejskiej, a później światowej organizacji prowadzącej i koordynującej badania najmłodszego okresu geologicznego, co zresztą bardzo szybko zostało zapomniane i do dziś niemal zupełnie nie funkcjonuje w świadomości kręgu badaczy czwartorzędu. Na tym tle godna wspomnienia jest wiadomość o udziale M. Limanowskiego w powstaniu INQUA, którą Stephen Porter (były przewodniczący unii) przedstawił w trakcie wystąpienia na sesji plenarnej jej jubileuszowego kongresu w 2003 r. w Reno (Stany Zjednoczone). Był to jednak epizod wyjątkowy, a informacja ta pojawiła się 75 lat po zjeździe założycielskim w Kopenhadze. Wzmiankę o tym podał prof. L. Marks w trakcie dyskusji nad referatem wygłoszonym przez auto-

ra na posiedzeniu plenarnym Komitetu Badań Czwartorzędu PAN w dniu 22.11.2007 r.

Literatura

- ALEXANDROWICZ S.W. 2004 — Starunia i badania czwartorzędu w tradycji i inicjatywach Polskiej Akademii Umiejętności. Stud. Mat. do dziejów PAU, 3: 1–261.
- ALEXANDROWICZ S.W. 2007 — Udział Polaków w powołaniu i wczesnym etapie działalności INQUA. Pr. Kom. Paleogeogr. Czwart. PAU, 4: 31–30.
- ALEXANDROWICZ S.W. 2009 — Działalność i osiągnięcia Sekcji Geologicznej. Stud. Mat. do dziejów PAU, 5: 57–140.
- GALON R. 1958 — V Międzynarodowy Kongres INQUA w Hiszpanii. Pr. Geogr., 30: 209–220.
- GALON R. 1962 — VI Kongres INQUA w Polsce. Pr. Geogr., 34: 261–280.
- GAWĘŁ A. 1963 — O założeniu Asocjacji Karpackiej i jej pierwszym Zjeździe w Polsce. Roczn. Pol. Tow. Geol., 33: 5–10.
- GÖTZINGER G. 1935 — Die 2. Internationale Quartärkonferenz und deren Exkursionen in Rußland, September 1932. Z. Gletscherk., 22: 226–268.
- GRAHMANN R., KRAUS E. & TROLL C. 1937 — Die dritte Internationale Quartärkonferenz (INQUA) und ihre Belehrungsreisen in Österreich, September 1936. Z. Gletscherk., 25: 241–292.
- IVANOVA I.K. 1980 — K pjatidecjatiletiju naučnoj, naučno-organizacjonnoj i izdatelskoj dejatelnosti Komissii po Izučeniju Četvrtičnogo Perioda. Bjull. Kom. Izuč. Četvier. Per., 50: 3–11.
- JAKOVLEV S.A. 1929 — Dejatelnost Komissii po izučeniju četvrtičnogo perioda. Bjull. Kom. Izuč. Četvier. Per., 1: 1–2.
- LENCEWICZ S. 1932 — Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji odbytej w Leningradzie w sprawie badań czwartorzędu. Pr. Geogr., 12: 185–207.
- MAŚLANKIEWICZ K. 1971 — Pięćdziesięciolecie Polskiego Towarzystwa Geologicznego 1921–1971. Roczn. Pol. Tow. Geol., 41: 5–30.
- NEUSTADT M.I. 1969 — Historique des Congrès. Un. Int. l'Et. Quat., Moscou: 97.
- ŻYŁKA R. 1962 — VI Kongres Międzynarodowej Asocjacji Badań Czwartorzędu (INQUA). Pr. Geol., 10: 84–89.

Praca wpłynęła do redakcji 09.12.2008 r.
Po recenzji akceptowano do druku 11.02.2009 r.